

TIPURI DE REFERIRE LA REALITATE ÎN SISTEMUL PĂRȚILOR DE VORBIRE

DOI: 10.5281/zenodo.4509475

CZU: 811.135.1'367.6

Doctor în filologie **Ion BĂRBUȚĂ**

E-mail: ibarbu2@gmail.com

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”

TYPES OF REFERENCE TO REALITY IN THE SYSTEM OF LEXICAL UNITS

Summary. The article examines the act by which the reference of the lexical units is constructed and is manifested in communication, functioning as constitutive elements of the utterance. The purpose of the article is to present a description of the referring mechanism, with particular emphasis on the relationship between the meaning of lexical units and their reference. Special attention is paid to the diversity of semantic-pragmatic factors involved in the referring act. The article describes the main types of referential acts specific to lexical units used in certain syntactic functions: semantic, syntactic and pragmatic reference. These three ways of semantic-referential interpretation correspond to three types of lexical units of language: common nouns, anaphoric terms and deictic elements.

Keywords: reference, referent, appellative, anaphora, deixis.

Rezumat. Articolul examinează actul prin care se construiește și se manifestă în comunicare referința unităților lexicale funcționând în calitate de elemente constitutive ale enunțului. Scopul articolului este de a prezenta o descriere a mecanismului de referință, accentul fiind pus în special pe relația dintre sensul unităților lexicale și referința lor. O atenție specială se acordă diversității de factori semantico-pragmatici implicați în actul de referință. În cuprinsul articolului sunt descrise principalele tipuri de acte referențiale specifice unităților lexicale utilizate în anumite funcții sintactice: referință semantică, sintactică și pragmatică. Acestor trei modalități de interpretare semantico-referențială le corespund trei tipuri de unități lexicale ale limbii: numele comune, anaforicile și elementele deictice.

Cuvinte-cheie: referință, referent, apelativ, anaforă, deixis.

INTRODUCERE

Referința reprezintă operația inițiată de vorbitor care presupune stabilirea relației dintre folosirea unor expresii și ceea ce ele denotă. Ea poate fi definită atât într-un sens larg, fiind înțeleasă ca o relație prin care limbajul se raportează la lume în procesul de comunicare, cât și într-un sens îngust, ca relație care leagă semnul verbal (reprezentat printr-o latură sonoră în asociere cu un semnificat) de „obiectul” din lumea reală sau imaginară la care acesta trimite.

Studierea referinței unităților de limbă este una dintre problemele intens dezbătute în lingvistica actuală. Clarificarea acestor aspecte poate contribui semnificativ nu doar la precizarea modului în care sunt utilizate cuvintele, ci și la înțelegerea specificului funcțional al enunțului în actul de comunicare. Se știe că pentru interpretarea completă a enunțului o importanță deosebită are evaluarea lui în termenii opoziției adevărat – fals. Or, stabilirea condițiilor de adevăr al enunțului se înfăptuiește, întâi de toate, prin raportarea la elementele lumii, realizată prin operația numită atribuire de referenți.

Mecanismul complex al identificării referentului prin enunț și prin intermediul elementelor sale con-

stituente se produce doar în momentul enunțării. Cu alte cuvinte, o expresie nu poate căpăta referință decât în discurs. Tocmai de aceea, în lingvistica actuală, referința este analizată ca fenomen discursiv, studiul actului referențial fiind încadrat în teoria enunțării. Din acest punct de vedere, actul de referință reprezintă operația enunțativă prin care o expresie formulată de un vorbitor este utilizată, în actul de producere și de interpretare a enunțului, pentru a trimite la un anumit referent [1, p. 426].

Relația care leagă elementele implicate în actul de referință este examinată atât la nivelul unităților minimale ale structurii referențiale a enunțului, cât și la nivelul acestei structuri în ansamblul ei. O astfel de descriere are meritul de a releva tabloul complex al raportului stabilit între enunț și lumea intra- și extra-textuală.

Premisa teoretică de la care se pornește în abordarea lingvistico-pragmatică a referinței se întemeiază pe delimitarea celor două modele care s-au impus în studiul semnului: modelul diadic și modelul triadic al semnului verbal. Dacă modelul binar al semnului, elaborat de lingvistica structuralistă de orientare saussuriană, pune în relație semnificatul cu semnificantul său, atunci modelul expus în studiile unor au-

tori precum C. K. Ogden, I. A. Richards, S. Ullmann, R. Carnap, Ch. Morris, Ch. S. Peirce etc. abordează semnul verbal ca pe o unitate triadică, aducând în sfera de interes a cercetărilor lingvistice statutul referentului.

Pentru a înțelege în ce constă procesul de atribuire a referențelor, vom încerca mai întâi să răspundem la întrebarea legată de factorii implicați în actul de referință.

Ceea ce se urmărește în mod special atunci când se analizează referința ca operație enunțiativă este relația și interdependența celor trei factori implicați în actul referențial. Aceștia sunt: sensul unității de limbă, referentul (ceea la ce trimite unitatea respectivă) și contextul (sursa informației necesare pentru identificarea referentului).

După cum se menționează în studiile de lingvistică, orice nume, în calitatea sa de unitate a limbii, posedă doar capacitatea virtuală de a trimite la un anumit referent. Analizând actul de referință, lingvistul francez J.-Cl. Milner face distincție între referința virtuală și referința actuală. Referința virtuală reprezintă, de fapt, semnificația lexicală a numelui, datorită căreia numele, utilizat într-un anumit context, poate indica un referent. În același timp, referința actuală echivalează cu referentul identificat prin termenul respectiv [2, p. 332-333; 3, p. 327-328]. Între aceste două tipuri de referință există o legătură strânsă, care se manifestă prin faptul că referința virtuală stabilește ansamblul de condiții pe care un obiect ar trebui să le satisfacă pentru a deveni referentul numelui respectiv.

Ceea ce trebuie accentuat atunci când se examinează fenomenul referențializării este că procesul de identificare a referentului nu poate fi realizat dacă nu sunt îndeplinite anumite condiții. Aceste condiții sunt stabilite evident de semnificația lexicală a cuvântului. Cercetătorii sunt unanimi în privința faptului că modul în care o unitate de limbă își obține referința depinde în primul rând de specificul ei semantic. După cum menționa G. Frege, *semnificația determină referința*. Astfel, examinând raportul sens-referință, specialiștii precizează că aceste două entități nu funcționează una în absența celeilalte, ele se presupun reciproc.

Deși foarte important, sensul este totuși insuficient pentru realizarea cu succes a actului referențial. Constituind o premisă pentru identificarea referentului, sensul doar conferă cuvântului proprietatea de referință. Pentru realizarea procesului de identificare referențială este însă necesară prezența obligatorie a unui context. Aname contextul dat de o situație concretă de comunicare reprezintă elementul ce asigură legătura dintre sensul cuvântului și ceea ce desemnează el în actul de comunicare.

Din cele prezentate încă nu putem înțelege clar cum anume referința leagă un nume de referentul acestuia. A explica acest lucru ar însemna să clarificăm legătura dintre sensul unui nume și contextul în care el este folosit. O descriere a operației de atribuire de referenți este făcută în Gramatica Academiei, unde se menționează că referențializarea reprezintă un proces de descifrare a semnificației numelui cu scopul identificării obiectului vizat. Esența referențializării rezidă, astfel, în completarea structurii semantice a unui nume în vederea concretizării sferei lui de referință [4, p. 14].

În ce privește actul de referință, studiile de specialitate remarcă faptul că pentru ca o unitate de limbă să-și poată realiza posibilitatea virtuală de a trimite la un referent, adică pentru a i se putea atribui un referent, ea necesită existența unui suport informațional, prezentat de contextul în care este utilizată. Procesul în urma căruia semnificația termenului referențial este suplinită prin informații suplimentare care fac posibilă asocierea acestuia cu referentul lui este numit saturare semantică [3, p. 329].

Așadar, definit ca fenomen ce ilustrează prin excelență enunțarea, actul de referință a unităților de limbă implică obligatoriu cooperarea următorilor trei factori: structura semantică a cuvântului (conține atât descrierea referentului, cât și indicarea modului prin care acesta este identificat), contextul (precizează sfera de referire a numelui; poate fi de natură lingvistică sau extralingvistică) și referentul (fragmentul din realitate la care trimite cuvântul respectiv). Formula care ar sintetiza cele expuse cu privire la factorii implicați în actul de referință ar putea fi prezentată astfel:

sens + context = referință (actul de atribuire a referentului).

REFERINȚA LA NIVELUL ENUNȚULUI

Dacă avem în vedere faptul că enunțul, în calitatea sa de unitate comunicativă, presupune obligatoriu existența unui context, atunci devine evident că putem vorbi despre specificul referențial al părților de vorbire al căror conținut semantic admite o raportare la lume doar în cazul în care acestea sunt examinate ca elemente constituente ale enunțului. Din acest motiv, în continuare, se impune o prezentare succintă a structurii pragmasemantice a enunțului, fiind relevantă în mod special componenta pragmasemantică responsabilă direct de raportarea lui atât la universul de referință, cât și la universul de discurs.

Complexitatea enunțului este plasată, în lingvistica de orientare pragmatică, nu la nivelul unităților lexicale și al construcțiilor sintactice proprii siste-

mului, așa cum se întâmplă în lingvistica structurală, ci în cadrul unor straturi de semnificație datorate interacțiunii dintre unitatea în cauză și ansamblul de elemente și operațiuni enunțative caracteristice actului de comunicare. Din acest punct de vedere, semnificatul global al enunțului apare ca fiind constituit prin suprapunerea unor componente pragmasemantice de natură diferită. Dimensiunea raportării la lume, altfel spus, a referirii la lucruri în cazul enunțului este asigurată prin nivelul structurii referențiale.

Acest nivel al enunțului cuprinde informația despre evenimentul care, în contextul relației de desemnare, are rolul de referent. Reprezentând un analog semiotic al situației desemnate, nivelul în cauză este organizat în conformitate cu structura acesteia. Unitățile minime delimitate în cadrul nivelului respectiv sunt de trei tipuri: a) actanții semantici (indică participanții implicați în realizarea procesului sau în desfășurarea evenimentului: Agent, Forță, Experimentator, Pacient, Beneficiar, Instrument etc.); b) predicatul semantic (exprimă semnele dinamice sau statice, adică acțiunile realizate de anumiți participanți, stările sau proprietățile prin care se caracterizează aceștia ori relațiile stabilite între ei); c) circumstanțele (semnifică timpul, locul, modul și alte împrejurări în care se desfășoară procesul ori se manifestă o proprietate, o relație).

În același timp, trebuie avut în vedere și faptul că semnificațiile codificate la nivelul referențial al enunțului sunt de două tipuri. În primul rând, se delimitează semnificații generate de raportarea la un eveniment real sau imaginar, denumit în lucrările de lingvistică prin termenii „eveniment”, „situație”, „stare de lucruri”, „stare de fapt”. După cum se menționează în Gramatica Academiei, „enunțul evocă („referă la”) un fapt, un eveniment sau o situație, reprezintă lingvistic un referent complex, la configurarea căruia participă, prin introducerea informației specifice, diversele sale componente lexicale (care evocă obiecte, acțiuni, calități etc., aparținând „clasei” pe care unitatea respectivă o „reprezintă” în sistemul limbii date)” [4, p. 17]. În al doilea rând, sunt identificate semnificații datorate corelării cu anumite variabile ale situației de comunicare, acestea arătând identitatea interlocutorilor (*Cine vorbește? Cu cine?*) și localizarea spațio-temporală a enunțului (*Unde? Când?*)

Constatăm astfel că operația de identificarea a referentului prin enunț are un caracter mult mai complex. Actul de referință în cazul enunțului presupune raportarea atât la evenimentul descris în enunț, cât și la contextul spațio-temporal unic în care sunt situați interlocutorii. În felul acesta, analiza enunțului sub aspectul raportării lui la realitate se plasează, pe de o parte, pe linia relației dintre sensul lui cu evenimentul

desemnat și, pe de alta, pe cea a relației cu contextul situațional al comunicării, acesta incluzând participanții la actul de comunicare și locul și momentul comunicării.

Prin urmare, interpretarea enunțului implică un proces de identificare referențială care subsumează următoarele două operații enunțative: atribuirea de referenți și localizarea situațională a evenimentului descris prin enunț. După cum am văzut, prima operație este legată de posibilitatea enunțului de a evoca, prin nivelul structurii referențiale un referent complex reprezentând un fapt, un eveniment sau o situație. Cea de a doua operație constituentă a actului de raportare a enunțului la lume presupune referința lui la coordonatele personale, spațiale și temporale, acestea fiind elemente variabile în funcție de actul de enunțare.

REFERINȚA ELEMENTELOR APARTINÂND DIFERITOR PĂRȚI DE VORBIRE

După prezentarea nivelului structurii referențiale și a operațiilor constituente ale actului de raportare a enunțului la realitate, vom analiza modalitățile de identificare a referenților desemnați prin intermediul diferitor părți de vorbire din structura enunțului.

În ce privește mijloacele de limbă antrenate în actul de referință, trebuie spus că unitățile minime ale nivelului structurii referențiale a enunțului sunt realizate în structura lui de suprafață prin elemente aparținând anumitor părți de vorbire: actanții semantici, prin grupuri nominale, având ca centre de grup substantive sau pronume, predicatul semantic, prin verbe sau prin părți de vorbire folosite cu funcție predicativă și circumstanțele, prin adverbe sau grupuri de cuvinte cu funcție circumstanțială. Dintre acestea se pretează la o analiză în termeni de referință doar actanții, care identifică participanții la evenimentul desemnat prin enunț (agentul, pacientul, destinatarul, instrumentul etc.), și circumstanțele, care asigură localizarea spațio-temporală a evenimentului descris în enunț.

Analiza specificului referențial al grupurilor nominale utilizate cu funcție actanțială și a lexemelor folosite cu funcție circumstanțială denotă că între cele două clase de unități există un anumit paralelism în ce privește modul în care ele trimit la referenții lor. Astfel, printre unitățile în cauză pot fi delimitate anumite specii de expresii cărora le corespunde un anumit mod de recuperare a referentului. După cum menționează C. Kerbrat-Orecchioni, în procesul de comunicare vorbitorii utilizează trei tipuri de mecanisme referențiale:

a) referința absolută (este proprie expresiilor referențial autonome; din această categorie fac parte grupurile nominale),

b) referința prin raportare la contextul lingvistic (caracterizează expresiile anaforice) și

c) referința prin raportare la situația de comunicare (se aplică în cazul expresiilor deictice) [5, p. 35].

O altă modalitate de descriere a actului referențial propune Iu. Stepanov, care stabilește următoarele tipuri de referință: a) o referință de tip semantic (expresia își obține referința descriind obiectul vizat), b) o referință de tip sintactic (expresia indică referentul raportându-se la un antecedent) și c) o referință de tip pragmatic (expresia „trimite” direct la elementele prezente în locul și în momentul în care se produce actul de comunicare, altfel spus, se raportează nemijlocit la coordonata situațională indicată) [6, p. 87].

Vom continua prin a descrie aceste tipuri de referire la realitate. Pentru început prezentăm câteva enunțuri care ilustrează referința expresiilor nominale funcționând cu valoare actanțială.

1) *Casa este aproape gata.* 2) *Acesta este fratele meu.* *El este mai mic ca mine.* 3) *Tu cine ești?*

Analizând modul în care elementele evidențiate din enunțurile de mai sus își atribuie un referent, constatăm următoarele. Apelativul *casa* din primul enunț poate identifica referentul pe baza propriului conținut semantic, fiind doar actualizat cu ajutorul categoriei determinării. Totuși, în cazuri mult mai frecvente, precizarea sferei de referire a numelui are loc ca urmare a însoțirii numelui cu anumiți determinanți care au rolul de a descrie obiectul vizat: *casa cea nouă, casa din deal, casa de la marginea satului* etc. Pronumele personal *el* din cel de al doilea exemplu, fiind utilizat cu valoare anaforică, nu trimite direct la referent, ci prin intermediul antecedentului său (*fratele*), împreună cu care are același referent. Totodată, pentru a identifica referentul la care trimite pronumele personal cu valoare deictică *tu* din ultimul enunț, trebuie să cunoaștem datele contextului situațional în care este utilizat acest enunț, cu alte cuvinte, să știm cine formulează acest enunț și cui se adresează el.

După cum demonstrează faptele de limbă, aceleași modalități de raportare la realitate pot fi identificate și în cazul circumstanțialului de loc. Să analizăm următoarele exemple:

1) *Drumul se pierde în pădure.* 2) *Spre seară am ajuns în tabără. Acolo nu mai era nimeni.* 3) *Locul meu e aici.*

În primul enunț circumstanțialul *în pădure* prin conținutul său localizează precis situația descrisă în acest enunț. El se definește astfel printr-o localizare spațială cu reper stabil, considerată drept localizare absolu-

tă. În cel de al doilea enunț adverbul *acolo*, care este un element anaforic, își stabilește referința prin raportare la un loc despre care a fost vorba în contextul precedent (în tabără). Adverbul în cauză se caracterizează printr-o localizare spațială cu reper variabil. În ultimul enunț este folosit un element cu referință situațională: adverbul deictic *aici*. Pentru a identifica locul indicat prin acest lexem, ascultătorul trebuie să țină cont de datele particulare ale situației de comunicare, cu alte cuvinte, să știe unde se află vorbitorul în momentul în care formulează enunțul spunând *eu* și *acum*.

În sfârșit, prezentăm enunțurile care ilustrează tipurile de referire la realitate în cazul circumstanțialelor temporale:

1) *Acțiunea romanului se desfășoară în timpul războiului.* 2) *Seară târziu am ajuns acasă. Tot atunci au sosit și ceilalți.* 3) *Mâine va fi timp frumos.*

Localizarea temporală a momentului de desfășurare a evenimentului descris în primul enunț se face prin raportare la un punct de referință indicat prin semantica substantivului *război* utilizat aici cu funcție circumstanțială. Este vorba în acest caz de un moment care are o poziție fixă pe axa temporală. În cel de-al doilea exemplu avem a face cu o localizare în timp cu reper variabil, acesta fiind reprezentat prin momentul producerii unui alt eveniment despre care se comunică în enunțul precedent. Astfel, pentru a stabili când are loc acțiunea în cel de al doilea enunț (*atunci*) este nevoie de un context mai larg. În ultimul enunț localizarea temporală a evenimentului se realizează prin raportare la un moment cu reper variabil, acesta fiind dat de momentul producerii enunțului, adică de momentul vorbirii (T_0).

Din cele prezentate mai sus reiese că, în general, aceleași trei tipuri de acte referențiale (referința semantică, sintactică și pragmatică) sunt comune atât unităților folosite cu funcție actanțială (subiect, complement direct, indirect, instrumental etc.), cât și celor utilizate cu funcție circumstanțială (de loc sau de timp). Pe de altă parte, trebuie observat că cele trei modalități de interpretare semantico-referențială a unităților lexicale în actul de enunțare, care împart o serie de trăsături comune, se supun totuși unor reguli specifice. Diferențele dintre acestea se remarcă, în primul rând, prin faptul că, în linii mari, fiecare corespunde unui anumit tip de unități ale limbii. Astfel, apelativele, indiferent de valoarea cu care sunt utilizate, actanțială sau circumstanțială de timp ori de loc, (*pădurea de la marginea satului, în pădure, pe timp de noapte*) se caracterizează printr-o referință de tip semantic, anaforicele (*el, acolo, atunci*), în orice funcție, printr-o referință de tip sintactic, iar deicticele (*eu, tu, aici, acum*), printr-o referință de tip pragmatic.

După examinarea celor trei tipuri de referință, vom continua prin a analiza și a descrie comportamentul claselor de cuvinte prezentate mai sus în raport cu actul referinței. S-a spus deja că specificul referențial al diferitor clase de cuvinte din limbă este determinat de semantica lor, cu alte cuvinte, atribuirea referențelor se face în funcție de particularitățile semantice ale termenilor referențiali [3, p. 327]. În aceste condiții, este important să urmărim relația dintre conținutul semantic al unităților aparținând celor trei clase și modalitatea de referire la realitatea desemnată. Descrierea prezentată în partea a doua a articolului punctează câteva aspecte definitorii care ilustrează raportul existent între sensul celor trei tipuri de unități lexicale avute aici în vedere și referința lor.

În plan semantic, apelativele (numele comune) se disting prin faptul că desemnează clase constituite dintr-un ansamblu de elemente de același fel. De aici și specificul celor două componente de bază ale conținutului lor semantic: componenta intensională (are la bază un concept format prin generalizarea însușirilor comune unei clase de obiecte caracterizate prin trăsături comune) și componenta extensională (conține informația privind componența și structura clasei de elemente). Anume aceste două trăsături sunt relevante pentru referențializarea numelor apelative în actul concret de comunicare.

În virtutea trăsăturilor menționate apelativele se definesc printr-o referință discursivă multiplă. Atunci când sunt utilizate referențial, în funcție de contextul în care sunt integrate, ele pot desemna atât clasa în ansamblul ei, cât și un element / niște elemente concret(e) al(e) clasei:

1) *Elevul este o persoană care învață la școală.* (*elevul* = toți elevii, orice elev); 2) *Un elev a întârziat la ore.* (*un elev* = unul dintre elevi); 3) *Elevul va fi pedepsit pentru întârziere.* (*elevul* = un anumit elev).

În primul enunț substantivul *elevul* indică totalitatea elementelor care constituie clasa *elev*, adică are ca referent genul sau specia. În celelalte două enunțuri apelativul este folosit pentru individualizarea unui element al clasei. În aceste cazuri, apelativele se pot caracteriza printr-o referință nedefinită (*un elev*) sau definită (*elevul*). Această distincție este de natură subiectivă. Ea are la bază informația pe care o dețin în comun cei doi interlocutori despre elementul(e) desemnat(e).

În studiile de lingvistică, se întâlnesc mai multe modalități de definire și descriere a referinței prin care se caracterizează apelativele. De obicei, referința apelativelor este prezentată ca fiind de ordin semantic, subliniindu-se faptul că la baza actului de referință a apelativelor se află semnificația lor lexicală. Alteori

aceasta este calificată drept referință descriptivă: numele își obține referința descriind prin intermediul sensului său lexical obiectul vizat. În sfârșit, referința apelativelor este definită drept referință absolută. Explicația faptului că apelativele sunt incluse în categoria termenilor cu autonomie referențială ar fi următoarea: semnificația lor permite identificarea referentului fără ca să fie nevoie să cunoaștem cadrul situațional al comunicării sau să ne raportăm la un alt element utilizat în discurs. De exemplu, dacă vom încerca să explicăm referențializarea numelui *carte* din enunțul *Cartea este pe masă.*, trebuie să constatăm că, pentru a identifica obiectul la care se referă substantivul *carte*, este important ca vorbitorii să cunoască sensul acestui cuvânt (*obiect care reprezintă o scriere tipărită și legată sau broșată în volum*).

Este adevărat că, în raport cu celelalte elemente ale limbii, cum ar fi anaforicile sau deicticele, apelativele manifestă o mai mare independență în identificarea referentului. Cu toate acestea, doar semnificația lexicală a apelativelor de una singură nu este suficientă pentru relevarea specificului lor referențial. Un rol important în identificarea referentului la care trimite apelativul îl are contextul menit să asigure saturarea lui semantică necesară în cazul actului de referință.

După cum bine se știe, în sistemul limbii numele comune au un sens abstract, ele semnifică o clasă de obiecte de același fel. Numele în cauză își concretizează sfera de referință doar în vorbire. În calitatea lor de elemente cu rol de identificare, apelativele trimit la un referent fiind însoțite, de obicei, de anumiți determinanți. Funcționând ca actualizatori, determinanții îngustează domeniul de referire al numelui de la clasa întreagă la unul (unele) dintre elementele clasei desemnate. Astfel, numele comune își obțin referința datorită suportului semantic asigurat de contextul în care sunt utilizate. Să se compare, bunăoară, substantivul *casă*, ca unitate a sistemului, care desemnează clasa de obiecte în ansamblul ei, cu utilizarea aceluiași substantiv în sintagme de tipul *casa din deal*, *casa din vale*, *casa de la marginea satului*, unde substantivul dat, combinându-se cu un determinant, identifică nu o clasă întreagă, ci un anumit tip de obiecte făcând parte din această clasă.

Așadar, mecanismul referinței apelativelor constă în însoțirea lor cu anumiți determinanți, care pot fi: adjective, pronume, numerale, grupuri prepoziționale sau propoziții relative. Din punct de vedere semantic, se delimitează următoarele specii de determinare: determinarea intensivă (realizată prin exprimarea semnelor din conținutul noțional cu ajutorul determinanților de tip adjectival: *cartea veche*, *cartea de istorie*), determinare extensivă (care se realizează prin restrân-

gerea sferei noționale pe baza parametrilor cantitativi cu ajutorul categoriei de număr, al numeralului și al unor pronume: *o carte, niște cărți, patru cărți, câteva cărți*) și determinare implicativă sau relațională (realizată prin exprimarea relațiilor existente între elementul individualizat și alte entități: *cartea elevului, cartea de la bibliotecă*).

Anaforicele reprezintă o clasă de elemente care își „împrumută” referința de la un alt termen utilizat în contextul anterior. Cu alte cuvinte, anaforicele preiau interpretarea referențială de la o expresie numită tradițional antecedent [7, p. 178]. Pot funcționa ca anaforice pronumele personal de persoana a III-a *el*, unele pronume demonstrative, posesive, reflexive, relative, nehotărâte, iar în cazul circumstanțelor, adverbele pronominale de timp și de loc (*acum, atunci, aici, acolo*).

Trăsătura semantică principală a expresiilor anaforice rezidă în faptul că ele au un conținut descriptiv sărac. De altfel, ar trebui amintit faptul că după unii lingviști, anaforicele ar fi totalmente lipsite de conținut semantic, având doar rolul de a indica substantivul la care se referă [8, p. 86]. Totuși, în opinia altor cercetători (acest punct de vedere este acceptat și în articolul de față), anaforicele posedă, pe lângă o „componentă semantică instrucțională, procedurală” (indică modul în care vorbitorul trebuie să procedeze pentru a putea identifica referentul) și un conținut descriptiv [9, p. 41; 10, p. 32; 3, p. 105]. În plan referențial-semantic, anaforicele se caracterizează prin identitate referențială cu antecedentul lor, ceea ce le permite să preia valoarea referențială a acestuia. Astfel, pentru a fi interpretate referențial, anaforicele au nevoie să intre în relație la nivelul textului cu un antecedent, acesta reprezentând un termen plin referențial [1, p. 45]. De exemplu, *Fratele meu a sosit ieri. El pleacă mâine*. Pronumele *el* din cel de al doilea enunț trimite la referentul identificat anterior cu autorul substantivului *fratele*, care funcționează ca subiect în primul enunț.

În comparație cu apelativele, anaforicele au un conținut semantic insuficient pentru identificarea referentului vizat, fapt din care deducem că ele nu pot trimite la referent independent de antecedentul lor. Astfel, anaforicul nu este autonom în utilizarea sa semantico-referențială, deci se caracterizează prin incompletitudine referențială. Acest specific referențial-semantic al anaforicelor i-a determinat pe cercetători să le includă în categoria expresiilor „lipsite de referință proprie”. Mai exact ar fi să spunem că ele reprezintă niște elemente fără autonomie referențială.

Elementele anaforice diferă de apelative nu doar semantic, ci și în ce privește mecanismul de identificare a referentului. În timp ce apelativele identifică referentul descriindu-l, anaforicele implică raportarea la

un referent menționat anterior [11, p. 7]. Se ajunge astfel la constatarea că ele își au sursa de informație necesară pentru completarea conținutului lor semantic tot în contextul lingvistic, doar că în cazul lor e vorba de un cu totul alt tip de context. Vom mai nota că datorită rolului său în cadrul relației anaforic – antecedent unii autori preferă pentru denumirea antecedentului termenul „sursă semantică” [8, p. 86-87; 12, p. 56].

De fapt, diferența dintre anaforice și apelative în planul referinței constă în relația stabilită între anaforic și antecedentul său. În timp ce apelativul este legat de actualizatorii săi printr-o relație de determinare, de actualizare, elementul anaforic este legat de antecedentul său printr-o relație de coreferențialitate. Constituind împreună cu antecedentul său un lanț referențial, elementul anaforic indică identitatea referențială dintre ceea ce exprimă și ceea ce a fost exprimat anterior în text. Constatăm, astfel, că anaforicele sunt interpretabile referențial doar în raport cu un antecedent în cadrul unei relații de natură discursiv-textuală ca urmare a unui transfer semantic [13, p. 239].

Cel de al treilea tip de elemente, deicticele, se caracterizează, în plan semantic, prin faptul că reprezintă o codificare la nivelul limbii a informațiilor despre coordonatele de bază ale situației de comunicare. Acestea sunt: coordonata personală (al cărei element central îl constituie locutorul), coordonata spațială (având ca punct central locul enunțării) și coordonata temporală (al cărei reper este momentul enunțării). Astfel, deicticele semnifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu actul de comunicare sau în raport cu poziția lor față de vorbitor (*eu, tu, el, ea, acesta, acela, acestăalt, celălalt*) și puncte din spațiu sau de pe axa temporală stabilite prin raportare la locul comunicării (*aici, acolo, dincoace, dincolo, încoace, încolo* etc.) și la momentul comunicării (*acum, atunci* etc.).

Trebuie menționat că descrierea structurii semantice a deicticelor constituie un punct de pornire pentru numeroase discuții. Natura lor indicială a determinat faptul că noțiunea de semnificație descriptivă, adecvată pentru a caracteriza lexemele cu conținut referențial, nu este suficientă pentru a descrie semnificația deicticelor. Tocmai de aceea deicticele sunt definite mai curând în termenii de referențialitate decât în cei legați de conținut semantic. În aceste condiții, opiniile cercetătorilor privind semnificația deicticelor sunt contradictorii. Semnalăm următoarele puncte de vedere în ce privește conținutul semantic al deicticelor. Sunt autori care consideră că deicticele ar fi lipsite de conținut semantic. Ideea a fost promovată de E. Benveniste, care considera că deicticele reprezintă niște „semne vide”, nonreferențiale în raport cu realitatea [14, p. 254]. Alți autori sunt de părere că deicti-

cele se caracterizează doar printr-o semantică procedurală. Altfel spus, ele ar conține doar niște „indicații”, „instrucțiuni” de interpretare privind procedura atribuirii de referenți [3, p. 105]. În sfârșit, există lingviști care admit că deicticele au un sens propriu, diferit de cel al altor unități lexicale, întrucât pentru definirea lor este necesar să fie luați în considerare parametrii constitutivi ai situației de enunțare [5, p. 36-37]. În acest caz, conținutul semantic al deicticelor însumează o componentă instrucțională și o componentă descriptivă.

Cât privește comportamentul lor referențial, deicticele sunt interpretate strict în cadrul unui context comunicativ prin raportare directă la coordonatele situației de comunicare reprezentate prin axa *eu – aici – acum* [11, p. 4]. Spre deosebire de celelalte clase de cuvinte a căror referință este asigurată de contextul lingvistic, deicticele indică referenții prin simpla lor utilizare în contextul situațional dat. În felul acesta, saturarea semantică a deicticelor se realizează în cadrul actului de enunțare. După cum menționează cercetătorii, singura condiție pentru interpretarea semantico-referențială a deicticelor este utilizarea lor [7, p. 180; 15, p. 31].

Datorită specificului lor, deicticele sunt definite drept expresii cu referință situațională sau indicială. În cazul utilizării referențiale, de exemplu, pronumele personale *eu* și *tu* indică locutorul și, respectiv, interlocutorul actului concret de comunicare, deci fiecare dintre aceste pronume are în calitate de referent o persoană având o localizare spațială și temporală bine definită în raport cu situația de comunicare. Toate acestea denotă faptul că interpretarea referențială a expresiilor deictice presupune obligatoriu luarea în considerare a datelor particulare ale situației de comunicare, și anume identitatea participanților la actul comunicării (*eu, tu*), locul și momentul comunicării (*aici, acum*). Astfel, pentru realizarea cu succes a actului de referință în cazul expresiilor deictice este necesar ca cei doi comunicanți să fie informați cu privire la instanța comunicativă identificată cu ajutorul expresiei deictice respective. Fără o cunoaștere a situației de comunicare și a elementelor acesteia de către comunicanți, identificarea referentului la care trimite expresia deictică este imposibilă.

Generalizând, am putea spune că printre condițiile interpretării referențiale a deicticelor se numără: identificarea referentului în termenii situației comunicative, localizarea spațio-temporală exactă a referentului și cunoașterea acestuia de către participanții la actul de comunicare. Cu alte cuvinte, deicticele identifică un referent prezent în situația comunicării, iar atunci când lipsește din contextul situațional dat, este important ca acesta să existe în conștiința locutorilor.

Deicticele diferă de celelalte unități lexicale ale limbii și prin unele aspecte legate de specificul referențelor identificați. După cum s-a menționat deja, deixisul înglobează expresiile care trimit la elemente implicate de situația de comunicare, deci referentul deicticelor „depinde de situația concretă de comunicare” [16, p. 195]. Având în vedere faptul că situația de comunicare e diferită de la un act de comunicare la altul, ar trebui să admitem că referința deicticelor variază odată cu schimbarea circumstanțelor de utilizare a acestora. Mai mult decât atât, chiar și în cadrul aceleiași situații de comunicare rolurile de locutor și interlocutor sunt interschimbabile. În legătură cu aceasta, ar trebui accentuat în mod deosebit că ceea ce se schimbă odată cu situația de comunicare este referentul unității deictice, nu și sensul ei, acesta rămâne același de la o utilizare la alta [17, p. 249].

O diferență și mai importantă dintre deictice și apelative vizează potențialul lor referențial. Dacă ar fi să comparăm aceste două subclase de unități lexicale sub aspectul valorilor lor referențiale, ar trebui să observăm că, spre deosebire de apelative care admit un spectru amplu de valori, deicticele se definesc printr-o singură valoare care este una apropiată de cea a substantivelor comune cu trăsătura [+ Definit]. Echivalența dintre aceste valori se explică prin conținutul semantic al deicticelor: ele identifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu actul de comunicare. De exemplu, pronumele *el* folosit cu valoare deictică apare ca substituent al unui apelativ însoțit de articolul substantival hotărât: *el = băiatul*.

Este totuși bine cunoscut și faptul că unele deictice admit, în anumite contexte, și o valoare de persoană generică. Pot fi utilizate generic pronumele de persoană a II-a *tu* și, foarte rar, pronumele de persoană I *eu*:

Ce e rău și ce e bine / Tu te-ntreabă și socoate. (M. Eminescu); *Tu îl tragi la masă și el se vâra sub masă; Tu mare, eu mare, cine-o să ne tragă cizmele?; Nu faceți ce fac eu, ci faceți ce zic eu.*

După cum se știe, orice enunț presupune, explicit sau implicit, existența unui interlocutor, care în mod normal este indicat prin pronumele de persoană a II-a *tu*. În exemplele citate pronumele *tu* nu corespunde persoanei care ascultă. El are ca referent o persoană nedefinită, neidentificată. De fapt, în aceste enunțuri pronumele *tu* presupune referirea nu la indivizi concreți, ci la colectivități, grupuri de persoane, ceea ce se explică prin modul în care este prezentată situația în enunț. Aceasta este descrisă nu ca ceva concret, ci ca o situație tipică în care orice persoană se poate afla. Se cere totuși precizat că „tu” generic este văzut ca un caz de utilizare non-deictică a persoanei a II-a singular a pronumelor [17, p. 234].

CONCLUZII

Fenomenele de limbă descrise mai sus pun în evidență faptul că referința, înțeleasă ca relație care se stabilește între folosirea unor expresii și ceea ce denotă ele în actul concret de comunicare, este intermediată de conținutul semantic al unităților în cauză, implicând diferiți factori de natură contextual-pragmatică. Cercetarea întreprinsă a confirmat că limba dispune de diferite tipuri de raportare la realitate determinate de conținutul semantic al unităților lexicale. Astfel, după modul în care își asigură referința, se disting mai multe clase de unități lexicale care prezintă un anumit specific atât în plan semantic, cât și în plan referențial. Dintre acestea pentru analiză au fost selectate numele comune, elementele de tip anaforic și deicticele. Din cele prezentate mai sus rezultă că diferențele semantice și discursiv-pragmatice dintre aceste clase lexicogramaticale sunt considerabile.

Pentru diferențierea unităților lexicale în raport cu actul de referință de o importanță majoră sunt doi dintre factorii implicați de acesta, și anume semnificația lexicală și contextul care concretizează sfera de referire a unității lexicale.

Examinând cele trei clase de cuvinte sub aspectul relației stabilite între semantica lor și actul de referință, constatăm că specificul procesului de identificare referențială este influențat de structura semantică a termenilor referențiali. În această privință, apelativele, în calitatea lor de unități lexicale cu sens descriptiv, se disting prin faptul că își concretizează domeniul de referință prin specificarea unei (unor) trăsături distinctive a(le) obiectului desemnat datorită însoțirii numelui respectiv cu anumiți determinanți. În cazul anaforicelor, suportul informațional care face posibilă identificarea referentului este asigurat de un antecede-

dent, reprezentat de un nume cu autonomie referențială. Pentru referința deictică este caracteristic faptul că identificarea referentului se face prin raportarea directă a expresiei deictice la contextul situațional. Din acest punct de vedere, deicticele reprezintă sub aspect semantico-referențial un fel de „nume proprii” pentru coordonatele cadrului comunicativ. Trebuie deci să constatăm că semnificația lexicală a termenilor referențiali conține atât descrierea referentului („componenta descriptivă”), cât și indicarea modului prin care acesta este identificat („componenta instrucțională, procedurală”). Raportul dintre aceste două componente este diferit pentru diferite clase de cuvinte.

Pe lângă semnificația lexicală, în realizarea actului de referință este implicat și un anumit context, care are rolul de a asigura sursa de informație necesară pentru saturarea semantică a termenului referențial. Contextul este diferit pentru fiecare dintre cele trei clase de cuvinte: un determinant de tip adjectival (în cazul numelor comune), un antecedent (în cazul anaforicelor) sau situația de enunțare (în cazul deicticelor).

Într-o formă concisă, trăsăturile semantico-referențiale ale celor trei clase de cuvinte și modul de saturare semantică a cuvintelor din cadrul acestor clase ar putea fi prezentat cu ajutorul tabelului de mai jos.

Pornind de la specificul semanticii lor lexicale și având în vedere comportamentul lor referențial, se disting următoarele două clase:

1) termeni care se definesc prin referință descriptivă (în această clasă intră apelativele, care sunt capabile să identifice referentul datorită sensului lor lexical):

2) termeni care se caracterizează prin referință indicială (în clasă dată sunt cuprinse deicticele a căror semnificație este de natură preponderent procedurală, indicând modul în care trimit la referentul desemnat).

Tabel

Trăsăturile semantice ale substantivelor apelative, ale anaforicelor și ale deicticelor și comportamentul lor referențial

Clasa de cuvinte	Conținutul semantic	Modalitatea de interpretare semantico-referențială și sursa de informație care asigură saturarea semantică
1. Apelativele	– exprimă ansamblul de trăsături prin care se caracterizează o categorie de obiecte de același fel	– prin însoțirea cu anumiți determinanți, care au rolul de actualizatori
2. Anaforicile	– preiau informația introdusă în contextul discursiv de un antecedent	– prin identificarea unui antecedent, de la care își împrumută referentul
3. Deicticele	– semnifică persoane sau lucruri individualizate în raport cu situația de comunicare și desemnează puncte din spațiu și de pe axa temporală stabilite prin raportare la locul și momentul comunicării	– prin utilizarea în actul de comunicare raportându-se direct la un element al situației de comunicare în momentul enunțării

Din acest punct de vedere, anaforicile ocupă o poziție intermediară: prin unele trăsături ele se aseamănă cu deicticele (indică referentul raportându-se la un antecedent), iar prin altele ele se apropie de apelative (trimit la referenți care sunt identificați de obicei cu ajutorul apelativelor).

În sfârșit, în funcție de mecanismul prin care se constituie relația de referință, apelativele, reprezentând niște unități lexicale cu semnificație descriptivă și care sunt definite drept *termeni* autonomi referențial, se opun deicticelor și anaforicelor, în calitatea lor de elemente cu semnificație preponderent procedurală, calificate drept *termeni* nonautonomi referențial.

BIBLIOGRAFIE

1. Bidu-Vrănceanu A., Călărășu C., Ionescu-Ruxăndoiu L., Mancaș M., Pană-Dindelegan G. Dicționar de științe ale limbii. București: Nemira, 2001. 606 p.
2. Milner J. C. De la syntaxe à l'interprétation. Paris, Seuil, 1978. 403 p.
3. Moeschler J., Reboul A. Dicționar enciclopedic de pragmatică. Cluj-Napoca: Echinoc, 1999. 558 p.
4. Gramatica limbii române. Vol. II: Enunțul. București: Editura Academiei Române, 2005. 1036 p.
5. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation: de la subjectivité dans la langue. Paris, 2009. 290 p.
6. Stepanov Yu. S. Indoeuropeiskoe predlozhenie. Moscva: Nauka, 1989. 248 p.
7. Corblin F. Remarques sur la notion d'anaphore. In: Revue québécoise de linguistique, vol. 15, n° 1, 1985, p. 173-195.
8. Kleiber G. Anaphores et pronoms. Louvain-la-Neuve, Duculot, 1959. 670 p.
9. Kleiber G. Sens, référence et existence : que faire de l'extra-linguistique? În: Langages, 31e année, n°127, 1997. Langue, praxis et production de sens, p. 9-37.
10. Kleiber G. Anaphore-deixis: où en sommes-nous? In: L'Information Grammaticale, nr. 51, 1991, p. 3-18.
11. Tesnière L. Éléments de syntaxe structurale. Paris, Klincksieck, 1859. 229 p.
12. Perdicoyanni-Paléologou H. Le concept d'anaphore, de cataphore et de déixis en linguistique française. In: Revue québécoise de linguistique, vol. 29, n° 2, 2001, p. 55-77.
13. Zafiu R. Observații asupra anaforei în limba română actuală. În: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Tradiție și inovație în studiul limbii române. București, EUB, 2004, p. 239-252.
14. Benveniste É. Problèmes de linguistique générale, 1 vol. Paris, Gallimard, 1966. 356 p.
15. Cornish F. Référence anaphorique, référence déictique, et contexte prédicatif et énonciatif. In: Sémiotiques, 1995, nr. 8, p. 31-55.
16. Gramatica limbii române. Vol. I: Cuvântul. București: Editura Academiei Române, 2005. 712 p.
17. Popovschi L. La fonction déictique des pronoms personnels. In: Anuar Științific al Institutului de Relații Internaționale, 2006, nr. 4, p. 246-249.
18. Zafiu R. „Tu” generic în limba română actuală. În: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Aspecte ale dinamicii limbii române actuale (II). București: EUB, 2003, p. 233-256.

Sergiu Cuciuc. *Festivitate*, 2000, u. p., 130 × 140 cm.